

המקום שבו אנו צודקים תגובה למאמר "חלק דמו דרוש"

מִן הַמְּקוֹם שֶׁבּוֹ אָנוּ צוֹדְקִים
 לֹא יִצְמָחוּ לְעוֹלָם
 פְּרָחִים בְּאֵיב.
 הַמְּקוֹם שֶׁבּוֹ אָנוּ צוֹדְקִים
 הוּא רְמוּס וְקִשָּׁה
 כְּמוֹ חֶצֶר.
 אֲבָל סְפָקוֹת וְאַהֲבוֹת עוֹשִׂים
 אֶת הָעוֹלָם לְתַחִיח
 כְּמוֹ חֶפְרָפֶרֶת, כְּמוֹ חֲרִישׁ.
 וְלִחִישָׁה תִשְׁמַע בְּמְקוֹם
 שֶׁבּוֹ הָיָה הַבַּיִת
 אֲשֶׁר נִחְרַב.

(יהודה עמיחי, 'המקום שבו אנו צודקים')

פתיחה

במאמר "חלק דמו דרוש" כתב ידידיה צוקרמן טיעון ארוך ומבוסס על הצדק הרב שמביאה הנקמה לעולם. הוא אף חידד ודייק שלא מדובר בהתפרצות זועמת של רגשות, אלא בפעולה מבוקרת ושקולה שתלויה בפסיקה של בית הדין הגדול בירושלים.

אין אני בא לחלוק על עצם הטיעון שהנקמה היא ביטוי של הצדק האלוקי, אלא טענתי כנגדו היא שצדק זוהי דרך הנהגה אחת שיש לה מחיר מסוים. לצידה יש הנהגות אחרות כגון חסד ורחמים שצריך לבחון האם ראוי להשתמש בהן או שאכן הצדק לבדו הוא שיקבע.

מחיר הצדק

בחלק ו' של המאמר נכתב: "חלק מתהליך הכפרה לרצח מתבטא בכך שארץ לא תתן יכולה... והאדמה שם לא תצמיח דבר...". דברים אלו צריכים לזעזע אותנו, ולחדור עמוק. בכל מקום שנשפך דם לא יצמח דבר, רק אפר ישאר. לדעתי עקרונתה של האדמה במקום הדם אינה כפרה, אלא היא המחיר. המחיר שאנו משלמים על הצדק שאנו מוכרחים לנקוט בו. צריך להבין שלצדק יש מחיר, כאשר מכפרים על שפיכת דם בשפיכת דמו של הרוצח אזי האדמה נאררת ולא מצמיחה יותר. למרות שזהו המעשה הנכון והצודק לעשותו עדיין האדמה תחרך ותמות. אין עדיין די באמירה הזו בכדי שנכריע לא

לנהוג בצדק, אלא שצריך להכיר את המחיר. צריך להיות מוכנים לשלם אותו, וכן צריך לחפש דרכים כיצד לפצות על הדברים שהפסדנו מפאת השימוש בעיקרון הצדק.

המאמר האריך בתארו את המחיר שמבוטא באדמה, כמו שהיטיב ידידיה להביא את הרמב"ם שאוסר לעבוד את האדמה במקום שמתה בו העגלה הערופה. אך האם יש לנקמה גם מחיר באדם? האם עקרותה של האדמה מעידה גם על עקרותו של האדם הצודק והנוקם?

יחסי אדם ואדמה

במהלך המאמר עמד ידידיה על הקשר שבין שפיכות דמים לבין תגובתה של האדמה על שפיכות הדמים הזו. אני רוצה להרחיב מעט על הקשר הכללי שבין אדם לאדמה וממנו לחזור לעניין הנקמה. הקשר בין האדם לאדמה מתחיל מהיווצרות האדם, "ויצר את האדם עפר מן האדמה...". קשר זה נטבע לדורות בשם שניתן לבריאה שנוצרה מן האדמה - אדם. הטענה שאני ארצה לבסס בהמשך היא שהאדמה היא הראי המוסרי של האדם, והיא מגיבה להתנהגותו של האדם - ולא רק בענייני שפיכות דמים אלא במגוון נושאים.

עובדה ידועה היא שבכדי להיות ראויים לשבת בארץ ישראל צריך העם היושב עליה להיות ברמה מוסרית מסוימת. אפילו גוים שרוצים לשבת עליה צריכים לשמור על הרמה הזו. בויקרא י"ח מובאים איסורי עריות וע"ז ואז אומר הפסוק "אל תטמאו בכל אלה כי בכל אלה נטמאו הגוים... ותטמא הארץ ותקיא הארץ את יושביה... ושמרתם את חוקותי ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם אותה...". ועוד נאמר בעניין שפיכות דמים: "ולא תחניפו את הארץ אשר אתם בה כי הדם הוא יחניף את הארץ...". פסוקים אלו ועוד מקומות רבים אכן ממחישים לנו את הצורך לשמור על גילוי עריות, שפיכות דמים וע"ז אם ברצוננו להמשיך לשבת בארץ ישראל.

"ומה הלשון הזה לעבדה ולשמרה לא אמר לעבדה ולשמרה אלא לעסוק בדברי תורה ולשמור כל מצוותיה"¹ המדרש בא ומרחיב את התחייבות האדם כלפי האדמה ואומר ש"לעבדה ולשמרה" אלו מצוות עשה ולא תעשה, ואף חובת תלמוד מוטלת על האדם כחלק משמירת האדמה.

עוד דבר ידוע אלו הם הפסוקים שנאמרים על ידינו בק"ש האומרים לנו שירידת הגשם תלויה במעשים שלנו ואם מעשינו לא יהיו רצויים אזי האדמה לא תתן פירות ויבול: "...וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה...". כמוכן שיחסים אלו פועלים גם לכיון השני וכאשר האדם מצרף את לבבו ומעשיו אזי מאירה לו האדמה פנים. דבר זה בא לידי ביטוי בעיקר בזמן הגאולה, כפי שאומר המדרש² "אמר רבי אבא: אין לך קץ מגולה מזה שנאמר "אתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופרייכם תשאו לעמי ישראל".

העקרון שיש יחס מוסרי בין האדם לאדמה מופיע גם במצוות השמיטה. מצוה זו היא מצוה ישירה בגוף האדמה הבאה ותובעת מהאדם שילמד לעזוב ולתת מקום לאלוקים להיכנס במציאות, עד כדי השארת האדמה ללא טיפול במשך שנה שלמה. שוב אנו רואים שהאדמה היא הראי המוסרי של האדם. כאשר האדם מעלה את מוסרו ושומט את האדמה, האדמה מחזירה לו ומרבה יבול, אך כאשר הוא אינו

1. ספרי עקב כא; פרקי דרבי אליעזר י"א, ד"ה חיבה יתרה; ליקוטי מידרשים כתבי יד, ד"ה וינחהו.

2. סנהדרין צח, ע"א.

עושה זאת האדמה שומטת אותו ומחייבת אותו בחובת גלות³. אם נחשב את שנות הגלות הראשונה נגלה שעם ישראל גלה שנה אחת על כל שנת שמיטה שהוא לא שמר. עד כאן ביססנו את הטענה שהאדמה היא הראי המוסרי של האדם בכך שהראנו את הקשר בין מעשי האדם לאדמה בנושאים שונים.

יחסי אדמה ואדם

על פי הטיעון שהאדמה מעידה על מצבו של האדם, אני רוצה לחזור לשאלה שהעלתי קודם לכן. האם עקרותה של האדמה עקב שפיכות דמים מעידה גם על עקרותו הנפשית של האדם עקב שפיכות הדמים? לעניות דעתי, התשובה עלולה להיות חיובית. האדמה אכן העידה על האדם ודינו של האדם השופך דמים הוא כדינה של האדמה. אדם שלאורך זמן עוסק במלחמות ושופך דמים, אפילו שהוא עושה זאת לצורך מצוה, יש מחיר בלתי נמנע שהוא משלם⁴ - באדם כזה יש בו פחות כוחות של חיים וצמיחה. עצם שפיכות הדמים ממעיטה את כוחות החיים ומגבירה את כוחות הכמישה והמוות. חיזוק לדברים ניתן למצוא בפירושו של בעל המצודות על דברי נתן הנביא לדוד המלך ברצותו לבנות את בית המקדש, "כי דמים רבים שפכת ארצה לפני⁵". אומר המצודות במקום: "עם שנלחם מלחמות ה' מנעו מבנות את הבית כמו שמנע להניף ברזל על המזבח על שעושים מהם כלי רציחה". למרות שדוד המלך היה צודק על פי כל דת ודין, היה מחיר שהוא שילם. הוא היה איש מלחמה ולכן לא היה יכול לבנות בית שהוא מרכז שלום ותפילה.

זהו המקום לסייג ולומר שתוצאה כזו היא עלולה ולא מחוייבת. ע"י פעולות שכליות של לימוד והכרה וכן פעולות מעשיות של חסד ניתן למזער נזקים. אולי אי אפשר להעלימם לחלוטין, אבל אפשר לצמצם אותם.

הנהגת המדינה

מכיון שמאמרו של ידידיה נגע בסופו של דבר ברמה הלאומית ובדרכי הנהגת המדינה, ולא באדם הפרטי, הרי שגם אני אעלה את הטיעון שבדברים לרמה הלאומית. על פניו נראה שאת המחיר הפרטי של כל חייל וחייל שעוסק במלחמה אנו מוכרחים לשלם, ולהתמודד איתו בצורות שונות כפי שאמרתי למעלה. מסתבר שעוד ימים לא מעטים נחיה על חרבנו. אך הבעיה הגדולה היא שכל הפרטים הרבים האלו הופכים לציבור ענק, ועל פי חוק הטבע יש בכלל הרבה יותר מסכום פרטיו. המחיר הלאומי שאנו

3. ספרא, בחוקתי פרשה ב, פרק ז.

4. לפני כמה שנים הורשע אדם בשם דניאל עוקב ברצח תיירת. עוקב היה יוצא יחידת רימון שהיא היתה יחידת המסתערבים הראשונה שפורקה לאחר זמן. יחידה זו אימנה את לוחמיה ללא גבולות ואצלם היתה הלחימה הכל. במשפטו טען עוקב שהשרות ביחידה גרם לו לאבד את שפיותו. הרעיון שעומד מאחורי הסרט "רמבו" הוא אותו רעיון. חייל שחומק מהמלחמה בוייטנאם אך תודעתית הוא עדיין נלחם. אלו דוגמאות קיצוניות כיצד לוחמים מעולים מאבדים צלם אנוש עקב עודף לוחמה. כמוכן שרוב החיילים אינם מגיעים למצבים האלו, אבל השפעה בודאי שיש.

5. דברי הימים א כ"ב, ח. ראוי לציין שהרד"ק במקום אומר שדוד לא בנה את בימה"ק עקב הדמים הנקיים שהוא שפך למרות שגם זה היה צודק. כך הבין הרב עובדיה יוסף בשו"ת יחוה דעת, חלק ב סימן י"ד, ופסק שכהן שנלחם במלחמות ישראל יכול לישא כפיו.

משלמים על שנים רבות מאד של שפיכות דמים ללא שום פעילות של מיזעור נזקים, הוא גבוה מאד. אנו חייבים להעלות את השאלה, ואני מדגיש שזוהי שאלה שאין לי עליה תשובה, האם גודל צדקנו הוא בונה עולם או שמא הוא מחריב עולם? אולי דוקא הנהגה של חסד כלפי עצמנו. - ושוב הדגש הוא שהחסד הוא כלפי עצמנו ולא כלפי אותם רוצחים שדינם הוא פשוט וברור. - היא שתביא לבניין יותר גדול ושלם? האם אין אנו זקוקים קודם כל לבניין העם על שלל מערכותיו, שכלל אינם נמצאות בתודעה, עקב עיסוק מוחלט ובלעדי במלחמה? אולי רק לאחר תיקון ונחמה של בניין תאיר לנו אדמת הארץ בהארת פנים עקב מעשינו הטובים?

סיכום

המקור שהביא ידידיה ברמב"ם מסיים כך: "ועם כל זה ראוי שיהיו פעולות הרחמנות והסליחה והחמלה והחנינה באים מצד מנהיג המדינה הרבה יותר מפעולות העונשין, כי כל שלוש עשרה מידות הללו מידות רחמים פרט לאחת והיא פוקד עוון אבות על בנים..."⁶. המקור הזה אינו מהווה הוכחה לכאן או לכאן שהרי הדברים תלויים במקום ובזמן, אבל הוא מספיק בשביל להעלות את השאלה. בתגובה זו לא באתי לחלוק על עצם הטיעון שהביא ידידיה אלא רק להעלות נקודות שחסרו בו, הראשון הוא המחיר של הצדק והשני זוהי הפעילות שנדרשת לפצות על אותו המחיר לצדק. וכן רציתי להעלות קצת גוון של ספק במוחלטות של הדברים שנכתבו, ולשאול אולי דוקא עולם בחסד יבנה?

6. מורה נבוכים חלק ראשון, פרק נ"ד ד"ה דע כי.